

ВСТАНОВЛЕННЯ ВЛАДИ ДИРЕКТОРІЇ УНР У КАМ'ЯНЦІ-ПОДІЛЬСЬКОМУ (ЛИСТОПАД 1918 р.)

У статті розглянуто встановлення влади Директорії УНР у Кам'янці-Подільському в листопаді 1918 р. Показано кризові явища в системі гетьманського місцевого управління, діяльність українських політиків Кам'янця-Подільського щодо організації протигетьманського повстання і утвердження влади Директорії УНР в адміністративному центрі Подільської губернії.

Ключові слова: *Директорія УНР, Г. Степура, В. Приходько, Подільський Український національний союз, Кам'янець-Подільський, Поділля.*

Дослідження питання утвердження влади Директорії УНР в губерніальних центрах, зокрема, Кам'янець-Подільському, є важливим завданням вітчизняної науки. Це засвідчує недостатній рівень наукової розробки теми, адже у центрі уваги дослідників протигетьманського повстання, насамперед, перебувають питання боротьби за Київ (О. Бойко¹, П. Кліщинський², П. Гай-Нижник³ та ін.), а подільські сторінки теми боротьби за відновлення УНР охопили, переважно, терени всієї губернії (В. Галатир⁴, О. Кравчук⁵, В. Лозовий⁶, С. Олійник⁷, І. Ратушняк⁸, В. Стецюк⁹, та ін.). Натомість, повнота

¹ Бойко О. Д. Протигетьманське повстання 1918 р.: шлях Директорії до влади // Кам'янець-Подільський – остання столиця Української Народної Республіки: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. Кам'янець-Подільський, 6-7 жовтня 2009 р. – Кам'янець-Подільський, 2009. – С. 149-161.

² Кліщинський П. В. Антигетьманський переворот: підготовка, хід, наслідки // Поділля у добу Української революції 1917-1921 рр.: матеріали круглих столів. – Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2013. – С. 81-88.

³ Гай-Нижник П. Листопад-грудень 1918 р.: повстання Директорії чи успішна спроба державного перевороту? // Київська старовина. – 2008. - №3. – С. 117-120.

⁴ Галатир В. Правобережна Україна в період гетьманату П. Скоропадського. Заходи місцевих органів державної влади щодо стабілізації суспільної ситуації / В. Галатир // Історія України. – 2013. – лютий. – № 4 (788). – С. 4-9.

⁵ Кравчук О. М. Встановлення влади Директорії УНР на Поділлі (листопад-грудень 1918 р.) / О. М. Кравчук // Кам'янець-Подільський – остання столиця Української Народної Республіки: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. Кам'янець-Подільський, 6-7 жовтня 2009 р. – Кам'янець-Подільський, 2009. – С. 205-220.

⁶ Лозовий В. С. Г. Степура – політичний та громадський діяч Поділля в добу революції / В. С. Лозовий // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. Історичні науки. Т 6 (8). – Кам'янець-Подільський, 2001. – С. 552-558. Лозовий В. С. Кам'янець-Подільський в період гетьманату

дослідження вимагає розкриття особливостей процесу утвердження влади Директорії УНР у адміністративному центрі Подільської губернії у Кам'янці-Подільському, чому й присвячено дану статтю.

Восени 1918 р. ситуація в прикордонному, віддаленому від столиці Української Держави місті Кам'янці-Подільському була доволі складна. Система гетьманського місцевого управління, незважаючи на певні успіхи у його налагодженні, залишалася недостатньо ефективною, невирішеними та, напруженими залишалися численні внутрішньополітичні проблеми. Відносини старост з органами самоврядування, нерозв'язаним залишалося аграрне питання, (ускладнене «карними експедиціями» - (інструмент відновлення приватної власності і водночас репресій проти селян). Проросійськи налаштовані службовці часто репресували українських інтелігентів. Розрив інтересів влади і суспільства неминуче повинен був проявитися після падіння зовнішньополітичних опор гетьманату – Німецької та Австро-Угорської імперій.

Серйозний конфлікт виник серед вищого керівництва губернії з проголошенням у ній військового стану (9 листопада 1918 р.). Командир II-го Подільського корпусу П. Єрошевич прагнув повністю поставити діяльність голів державних адміністрацій під свій контроль, що викликало протести губернського старости С. Кисельова і навіть вилилося у його прохання про відставку, яка прийнята не була. З іншого боку ще одним кадровим конфліктом була ситуація з вінницьким повітовим старостою П. Гусаковим, нетактовність і репресивні дії якого викликали конфлікти з органами самоврядування і П. Єрошевичем. П. Гусаков був родичем міністра

(травень - листопад 1918 р.) / В. С. Лозовий // Матеріали X-ої Подільської історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 55-ій річниці Перемоги у Великій Вітчизняній війні, грудень 2000 р. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. держ. пед. ун-т, 2000. – С. 357–360.

⁷ Олійник С. В. Боротьба з гетьманським режимом на Поділлі в 1918 році / С. В. Олійник // Матеріали XII Подільської історико-краєзнавчої конференції (22-23 листопада 2007 р.). Т. 2. – Кам'янець-Подільський, 2007. – С. 22-31.

⁸ Ратушняк І. І. Повалення гетьманату П. Скоропадського в Кам'янці-Подільському / І. І. Ратушняк // Матеріали XIV Подільської наукової історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський, 2014. – С. 255-263.

⁹ Стецюк В. Б. Гарнізон Кам'янця-Подільського в добу гетьманату / В. Б. Стецюк // Поділля у добу Української революції 1917-1921 рр.: матеріали круглих столів. – Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2013. – С. 69-77.

внутрішніх справ В. Рейнбота і зумів втриматися на посаді¹⁰, незважаючи на те, що його відставку підтримав С. Кисельов¹¹. Особисті конфлікти вищих керівників губернії поглиблювали кризу місцевої влади.

Губернська адміністрація виявилася не готовою до початку повстання, незважаючи на те, що 14 листопада 1918 р. з Києва С. Кисельова попереджали про його можливість¹². Про опозиційні настрої українських політичних сил представники влади знали. Так, С. Кисельов 16 листопада 1918 р. повідомляв в міністерство внутрішніх справ: «Існування в губернії нелегальних національних українських організацій агентура не відмічає, а вказує на групування окремих особистостей навколо товариства «Просвіта»...»¹³.

На Поділлі Директорія комплексно підійшла до організації повстання. Колишні урядовці УНР в губернії і представники Директорії отримали від неї наказ про збройний виступ і взяття влади до свої рук. Так, Я. Гальчевський був відповідальний за здійснення повстання проти гетьмана у Вінницькому, Кам'янецькому, Літинському, Летичівському повітах¹⁴. Зокрема, у Вінницю був відправлений представник Директорії УНР, студент Київського політехнічного університету С. Синявський. Він загітував «серед офіцерських караульних рот і місцевого гайдамацького полку ряд людей з командних верхів, які співчували уряду УНР» і розпочав роззброєння гетьманських структур¹⁵. Після цього, 19 листопада 1918 р. на бік Директорії УНР перейшов командир II-го корпусу П. Єрошевич, що ізолювало центр

¹⁰ Калитко С. Л., Кравчук О. М. Діяльність Пилипа Гусакова на посаді Вінницького повітового старости у 1918 р. / С. Л. Калитко, О. М. Кравчук // Наукові записки ВДПУ ім. М. Коцюбинського. Вип. 21. Серія: Історія: Зб. наук. праць. – Вінниця, 2013. – С. 128-134.- с.132.

¹¹ Подільський губернський староста Сергій Кисельов (1877-1937) у документах епохи / Авторі-упорядники: О. М. Кравчук, І. І. Ратушняк, К. В. Завальнюк. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. 286 С. – С. 209 – 210.

¹² Лозовий В. С. Кам'янець-Подільський в період гетьманату (травень - листопад 1918 р.) / В. С. Лозовий // Матеріали Х-ої Подільської історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 55-ій річниці Перемоги у Великій Вітчизняній війні, грудень 2000 р. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. держ. пед. ун-т, 2000. – С. 357–360.- с. 360.

¹³ Центральний державний архів вищих органів влади і управління (далі – ЦДАВОУ). – Ф. 1216. – Оп. 1. – Спр. 76. - Арк. 329 Зв.

¹⁴ Малюта О. «Просвіти» і Українська Державність (друга половина XIX – перша половина XX ст.) / О. Малюта – К.: Вид. центр «Просвіта», 2008. – 840 С. – С. 356.

¹⁵ Державний архів Вінницької області (далі – ДАВіО). – Ф.Р – 6023. Оп. 4. – Спр. 19049. – Арк. 20-21.

губернії – Кам'янець-Подільський – від Києва, адже телеграфний зв'язок зі столицею здійснювався через Вінницю¹⁶.

У Кам'янці-Подільському повстання було результатом самоорганізації українського громадянства. Ще 23 жовтня 1918 р. політичну ситуацію з членами Подільської філії Українського Національного Союзу та місцевими діячами УПСР обговорив М. Шаповал – один з ініціаторів протигетьманського повстання. У спогадах він писав про цей політичний наслідок свого відвідування свята відкриття Кам'янець-Подільського державного українського університету таким чином: « На другий день були наради в місцевій філії Українського Національного Союзу, а також довше довірочне засідання губернського комітету УПС-Революціонерів і Селянської Спілки, на якому я докладно реферував стан речей, можливі «ближчі перспективи». Ясно одно, що «треба до чогось готуватись»¹⁷. Взагалі усунення гетьмана українські політичні сили планували здійснити на II Українському національному конгресі у Києві, запланованому на 17 листопада 1918 р. Не виключено, що саме з наближенням цієї дати діячі Українського Національного Союзу відправляли у регіони своїх представників для привернення на свій бік українських військових. Втім, гетьман заборонив проведення конгресу. Після цього була утворена Директорія, яка почала боротьбу з гетьманатом. Голова Подільського земства В. Приходько згадував, що 16 листопада одержав з Проскурова від земського співробітника В. Січинського, делегованого на II Український національний конгрес, телеграму, з якої зрозумів, що почалося повстання проти гетьмана Скоропадського. У Кам'янці «... центром ситуації стала губерніяльна народня управа. Сюди прибігали люди і приносили різні відомості – чутки: що робиться в Білій Церкві, що в губернаторському будинку, що серед німецьких вояків...»¹⁸. Рада Подільського Українського національного союзу

¹⁶ Слово Подолі. – 1918. – № 152. – 20 ноября. С. - 1.

¹⁷ Шаповал М. Гетьманщина і Директорія (Спогади). Упорядкував Інж. С. Зеркаль. – Нью-Йорк, 1958. 126 С. – С. 27.

¹⁸ Приходько В. Під сонцем Поділля: спогади. Ч. 2.; упорядники і автори передмови Ю. Легун, О. Кравчук. – Вінниця: ТОВ «Консоль», 2011. – 416 с. – С. 143.

і земства виступили за підготовку повстання і утворили комітет з трьох осіб, якому були надані диктаторські повноваження. УНС і земство опиралися на організовані Комітетом національної оборони (одна з інституцій Подільського УНС) селянські дружини і патріотично налаштовані українські військові частини¹⁹. Пришвидшили дії губернської управи відомості про організацію одним з українських військових у Кам'янці-Подільському Миколаївом повстанської сотні з метою «робити в Кам'янці «переворот». У цей час, як згадував В. Приходько, «... До земства якимось спонтанно почали збиратись співробітники управи, головно ж подільські політичні діячі з різних повітів, що опинилися в Кам'янці після гетьманських арештів і тюрми. Народ переважно усе молодий і бадьорий. Ми знали, що у Кам'янці стоїть в розпорядженні старости Кисельова гетьманська сотня, ... є ... артилерійська частина, з гарматами... Але загальний настрій зібраних був піднесений і оптимістичний. Ми знали і почували, що за нами народ, уся селянська Подільська губернія...»²⁰.

На вимогу осередку УНС (очолював викладач технічної школи в Кам'янці-Подільському В. Злотчанський) і Подільської губернської управи на чолі з В. Приходьком на бік Директорії УНР перейшов командир місцевого гарнізону полковник М. В'яземцев. Крім того, повстання підтримав 7-ий піший подільський полк, дислокований у Кам'янці-Подільському²¹.

Після рішення про повалення гетьманської влади українські діячі намітили на посаду губернського комісара Г. К. Степуру, українського соціаліста-революціонера, що обіймав цю посаду за Центральної Ради.

В. Приходьку було доручено провести телефонну розмову з С. Кисельовим. Під час розмови Приходько зрозумів, що губернський староста знає про початок повстання, але вдає протилежне. Губернська адміністрація

¹⁹ Копержинський К. Як стався переворот в Кам'янці на Поділлі / К. Копержинський // Село. – 1918. – № 2. – 23 листопада. – С. 2.

²⁰ Приходько В. Там же... С. 353.

²¹ Тинченко Я. Українські збройні сили. Березень 1917 р. – листопад 1918 р. (організація, чисельність, бойові дії) / Я. Тинченко – К., 2009. – 480 С. – С. 238.

дійсно знала про початок повстання. Наприклад, 18 листопада 1918 р. з Вінниці від одного з дільничних начальників Державної варти, С. Кисельов отримав телеграму про те, що «на південно-західних залізницях, йдуть розпорядження комісарів з Козятина і Білої Церкви уряду Петлюри. Повна неясність моменту, хто в цей день уряд. Між Вінницею і Калинівкою ... , за розпорядженням командира 2-го корпусу, підірвані шляхи. Охорона тане в руках зібраного офіцерства. Прошу вказівок»²².

Про наступні події В. Приходько згадував так: «Повернувшись до «революційного конвенту», я заявив: розуміється, прекрасно знає про повстання, але вдає, що нічогосінько йому не відомо. Безперечно, хвилюється – і очікує – що буде. Знаючи Кисельова, не думаю, щоби хотів збройно оборонити свою владу. Він для цього – зарозумний!

Тим часом, редактор «Села» (одним з членів його редакційної колегії був В. Приходько – авт.) виготовив відозву до населення, що уже вранці мала появитися на мурах міста.

... І я запропонував зробити переворот по телефону. Гострим і категоричним тоном з'ясувати в двох словах ситуацію і зажадати передати владу. Мирно, без спротиву, без крові. За те гарантувати Кисельову повну недоторканність.

Заперечень не було. Тоді усі перейшли до телефону. Настала тиша. Усі напружено чекали. Степура «набрався духу» й твердо та рішуче заявив: З наказу Українського Національного Союзу пропоную Вам, Пане Кисельов, передати владу в губернії Українському Національному Союзові на Поділлі, а персонально мені, адвокатові Григорію Степурі, що призначений губерніяльним комісаром Поділля. Пропоную Вам, Пане Кисельов, виконати моє зарядження негайно, без спротиву і без пролиття крові. Вам особисто гарантується недоторканність і волю рухів.

²² Центральний державний архів вищих органів влади і управління (далі – ЦДАВОУ). – Ф. 1216. – Оп. 1. – Спр. 76. - Арк. 352.

Хвилина напруженої мовчанки – і телефонічна капітуляція. Кисельов не сперечався і зразу заявив згоду. Можливо, був вдоволений. Попросив тільки, щоби, крім нього, було забезпечено недоторканність також губерніяльному інспекторові поліції Потатуїву.

Послідувала наша згода.

Так, телефонічно, без краплі крові, було скинуто на Поділлі гетьманську владу...». В інших повітах гетьманат було повалено з боями проти гетьманських урядовців.

«... Оповідали лише, - згадував Приходько, що губерніяльний староста Кисельов, без будь-яких затримок, - передав владу – папери та документи, а на ранок, зібравши на автомобіль свої речі, разом з полковником – великоросом Потатуєвим, виїхав на Проскурів, до свого маєтку. Згідно з умовою, ніхто їм перешкод не робив»²³.

Враховуючи перехід місцевого гарнізону, а у Вінниці і командира II-го Подільського корпусу П. Єрошевича на бік Директорії УНР, будучи позбавленим телеграфного зв'язку з Києвом, що здійснювався через Вінницю, губернський староста передав у Кам'янці-Подільському службові справи Г. Степури. «Перехід влади стався без крові та насильства о двадцятій годині ночі прийняв владу од Губерніяльного Старости Кисельова ...» – повідомив Г. Степура П. Єрошевича²⁴.

Загалом, Кам'янець-Подільський став другим губернським центром України, після Харкова (гетьманат тут було повалено у ніч на 17 листопада 1918 р.²⁵), де було встановлено владу Директорії УНР. На Поділлі Кам'янець став другим адміністративним центром (після Вінниці) де було повалено гетьманат. Особливістю цього процесу був його мирний характер. У більшості повітів Поділля відбувалися сутички прихильників нової влади з гетьманцями.

²³ Приходько В. Під сонцем Поділля: спогади. Ч. 2.; упорядники і автори передмови Ю. Легун, О. Кравчук. – Вінниця: ТОВ «Консоль», 2011. – 416 С. – С. 143.

²⁴ Голось Подольской церкви. – 1918. - № 32. – 4 декаб. - С. 2.

²⁵ Тинченко Я. Українські збройні сили. Березень 1917 р. – листопад 1918 р. (організація, чисельність, бойові дії) / Я. Тинченко – К., 2009. – 480 С. – С. 288.

Дослідники вказують різні дати встановлення влади Директорії УНР у м. Кам'янці-Подільському. Зокрема, В. Лозовий зауважував, що 18 листопада 1918 р. Г. Степура, як Губернський комісар Поділля видав наказ про боротьбу з виступами та агітацією проти УНР²⁶. Разом з тим зауважимо, що датований 19 листопада аналогічний наказ, Вінницька міська управа прийняла 20 листопада²⁷. Ще один, той же самий текст першого наказу Г. Степури, але вже підписаний 20 листопада 1918 р., опублікувала газета «Голос Подільської церкви».²⁸

Враховуючи, що ще 19 листопада 1918 р. С. Кисельов звертався як губернський староста до П. Ренненкампа про призначення його уповноваженим по цивільній частині у Вінницькому повіті,²⁹ вважаємо можливою датою повалення гетьманату у Кам'янці-Подільському 19 листопада. Звісно, це припущення потребує подальшого уточнення.

Зважаючи на майже одночасне повалення гетьманату у Вінниці (в ніч з 18 по 19 листопада) та Кам'янці-Подільському (19 листопада), виникає питання про наявність координації цих дій. На нашу думку, конкретно у цих випадках координації не було, про що свідчить виникнення певної незгодженості у питанні призначення очільника Подільської губернії. Якщо у Кам'янці-Подільському на цю посаду було запрошено Г. Степуру, то у Вінниці 21 листопада губернським комісаром було проголошено Є. Богуславського, який був кандидатурою Вінницької філії УНС³⁰. 25 листопада 1918 р. згідно наказу по II-му Подільському корпусу, затвердженого Директорією УНР, Подільським Губернським комісаром призначений Богуславський, а його Старшим Помічником – Степура³¹.

²⁶ Лозовий В. С. Г. Степура – політичний та громадський діяч Поділля в добу революції / В. С. Лозовий // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. Історичні науки. Т 6 (8). – Кам'янець-Подільський, 2001. – С. 552-558. – С.555.

²⁷ Державний архів Вінницької області (далі – ДАВіО). – Ф.Д – 230. Оп. 2. – Спр. 108. – Арк. 110-111.

²⁸ Голось Подольской церкви. – 1918. - № 32. – 4 декаб. - С. 2.

²⁹ Подільський губернський староста Сергій Кисельов (1877-1937) у документах епохи / Автори-упорядники: О. М. Кравчук, І. І. Ратушняк, К. В. Завальнюк. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. 286 С. – С. 210.

³⁰ Слово Подолі. – 1918. – № 154. – 22 нояб.р.

³¹ Центральний державний історичний архів України (далі - ЦДІАК України). - Ф. 419. – Оп. 1. – Спр. 7355. – Арк. 17.

Отже, провідну роль в поваленні гетьманату в Кам'янці-Подільському відіграла національно свідомо українська інтелігенція, патріотично налаштовані військові тощо. Поряд з Вінницею і Кам'янець-Подільський стали першими містами Поділля, де було встановлено владу Директорії УНР, що було важливою передумовою ліквідації гетьманської адміністрації на теренах всієї губернії. Через те, що Поділля було одним з перших регіонів країни, де було повалено гетьманську владу, губернія стала важливим плацдармом в утвердженні української республіканської влади в загальноукраїнському масштабі.
